

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

ORHUN TÜRKÇESİ DERS NOTLARI

2. Sınıf - 1. Dönem

İsa SARI
www.isa-sari.com

GÖKTÜRK DEVLETİ

552 yılında kurulmuştur. 630 yılında Doğu Göktürk Kağanlığı Çin tutsaklığına girmiş ve 682 yılında kurtulmuştur.

A. GÖKTÜRK BENGÜ TAŞLARI

1. Çoyr

Tarihi bilinen ve bugüne ulaşan en eski Türk yazıtı Çoyr yazıtıdır. Bir Köktürk erinin İteriş'e katıldığını anlatan yazıt, 687-692 yılları arasında dikilmiştir ve altı satırdan oluşmaktadır.

2. Ongin (İşbara Tamgan Tarkan)

719-720 tarihlerinde dikilmiş olan on dokuz satırlık Ongin anıtı, Bilge İşbara Tamgan Tarkan adlı bir beyin ve babası İl İtmış Yabgu'nun, İteriş ve Bilge Kağan zamanlarında Türk milleti için nasıl çalıştıklarını ve düşmanla savaştıklarını anlatır.

3. İhe-Huşotu (Köl İç Çor)

723-725 yılları arasında dikilmiştir; yirmi dokuz satırdır ve Tarduşların başı olan İşbara Bilge Köl İç Çor'un savaşlardaki yiğitliğini anlatmaktadır. Satırlardaki pek çok eksik yerlere rağmen Köl İç Çor'un yoğ merasiminde şehzadelerin ve birçok kavmin temsilcilerinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

4. Bayın Çokto (Tonyukuk)

Umumi olarak "Orhun Abideleri" olarak anılan Tonyukuk, Köl Tigin ve Bilge Kağan bengu taşları, Köktürk edebiyatının en uzun ve mükemmel örnekleridir.

Tonyukuk bengu taşı 725-726 yılları arasında dikilmiştir. Çinlilerin gönderdiği elçilik heyetine verilen ziyafette Tonyukuk da vardı. Tonyukuk bengu taşının son satırında "Türk Bilge Kağan, muzaffer Türk milletini, Oğuz milletini besleyerek tahta oturmaktadır" denildiğine göre Tonyukuk anıtının, Bilge Kağan'ın hükümdarlık dönemi olan 716-734 tarihleri arasında dikildiği muhakkaktır. 725 yılında görev başında bulunduğuna göre, anıtını bu tarihle ölüm tarihi arasında dikmiş olmalıdır. Bu da tahminen 725-726 yılları olabilir. Talat Tekin, bu anıtın 720-725 yılları arasında dikildiğini tahmin etmektedir.

5. Birinci Orhun (Köl Tigin)

21 Ağustos 732 tarihinde Bilge Kağan tarafından diktirilmiştir. Köktürklerin birinci dönemdeki şevket devrini, daha sonra nasıl zayıflayıp Çin'e tutsak olduklarını, Çin esaretinden nasıl kurtulduklarını ve nihayet Köl Tigin'in kahramanlıklarla dolu hayatını anlatır. Köl Tigin, İteriş Kağan'ın oğlu ve Bilge Kağan'ın kardeşidir.

Yetmiş bir satırdan oluşan Köl Tigin bengu taşının yazarı Bilge Kağandır. Olaylar Bilge Kağan tarafından anlatılmaktadır. Bengu taş ve barkın duvarları üzerine yazıtı bizzat yazan ve yazılmasına

nezaret eden, Köl Tiginle Bilge'nin yeğeni Yollug Tigin'dir. Türk edebiyatının sanatkârane üslupla yazılmış ilk eseridir.

6. İkinci Orhun (Bilge Kağan)

24 Eylül 735 tarihinde, Bilge Kağan'ın oğlu Tenri Kağan tarafından diktirilmiştir. Bilge Kağan anıtının büyük bölümü Köl Tigin anıtındaki metinle aynıdır. Sadece Köl Tigin'in bulunmadığı olaylar Bilge Kağan anıtında farklıdır; bunlar da çok azdır.

Bu bengu taşında da Bumın ve İstemi Kağan zamanlarındaki şevket devri, Çin'e nasıl tutsak olduğu, Çin esaretinden nasıl kurtulduğu, Bilge Kağan'ın savaşları ve Türk milleti için yaptıkları anlatılmaktadır.

KONUyla İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Orta Asya Türk tarihi mütehasşislerinden olan Fransız Türkolog René Giraud 1961'de Tonyukuk abidesinin mükemmel bir neşirini hazırlar: Bain-Tsokto (Bayn-Tokto). Rus şarkiyatçılarından Sergey G. Klyastorniy, abideleri tarihi kaynak olarak değerlendiren "Orta Asya tarihinin kaynağı olarak eski Türk Runik anıtları" adlı çalışmasını ortaya koyar.

Stebleva, 1965'te yayımladığı "6-8. Y.Y. Türk Şiiri" adlı eserinde abidelerin manzum olduğunu ispat etmeye çalışır. Türkolog, Fransız Louiz Bazin, 1974'te yayımladığı Türk takvimlerine ait değerli eseri, bilhassa yazıtların tarihlerini tespit bakımından önemlidir: "Eski ve orta çağ Türk takvimleri". Son olarak ünlü Rus Türkolog Kononov, 1980'de Leningrad'da yayınladığı "Türk Runik yazıtlarının dilinin grameri" adlı eseriyle bengu taşların yeni bir gramerini meydana getirmiştir. 1980'lerde mükemmel bir korpus meydana getirmiştir.

Sovyetlerde yaşayan Türkler de son yıllarda abideleri büyük bir aşkla incelemeye başlamışlardır. Kazak Türk bilgini Aydarov'un 1971'de Alma Ata'da yayımladığı "Sekizinci Asırdaki Eski Orhun-Türk Abidelerinin Dili" adlı eserinde, Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk gibi bengu taşların fotoğrafları, Köktürk harfli metinleri, transkripsiyonları ve Rusça tercümelerinden başka fevkalade sistemli ve taferruatlı bir gramer de yer almaktadır.

Azerbaycan'daki çalışmalar ise 1970'lerde başlar. Alisa Şükürov ile A. A. Meherremov'un 1976'da Bakü'de bastırdıkları "Gadim Türk Yazık Abidelerinin Dili", bugün yeryüzünde yaşayan bütün Türk kavimleri hakkında kısa bilgiler verdikten sonra, Köl Tigin ve Tonyukuk bengu taşlarının Köktürk harfleriyle metinlerini, transkripsiyonlarını ve Azerbaycan Türkçesine tercümelerini vermektedir. Eserde kısa bir gramer de vardır.

1990 yılından itibaren Köktürk anıtları üzerindeki çalışmalar Türkiye'de de büyük bir ivme kazandı. Daha önce 1982 yılında İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü tarafından düzenlenen Milletler Arası Türkoloji Kongresi'nin bir bölümü, Köl Tigin bengu taşlarının dikilişinin 1250. yıl dönümü

dolayısıyla Köktürk anıtlarına ayrılmış ve kongrede Köktürk yazısının okunuşunun 100. yılına hazırlanması temennisi dile getirilmiştir. SSCB tarafından **Tofiq Melikov**'un, Türkiye tarafını **Osman F. Sertkaya**'nın eş başkan olarak temsil ettikleri Türk-Sovyet kolokyumları da 1988'de Bakü'de başlamış ve ilk konu olarak Dede korkut seçilmişti. 8-14 Haziran 1990'da Almatı'da yapılan "III. Sovyet-Türk Kolokyumu"nun konusu ise "Göktürk Anıtları" idi. Bu toplantıdaki bildiriler TDAY – Belleten 1990'da yayımlandı.

1993'te TDK tarafından Ankara ve İstanbul'da "Okunuşunun 100. Yılı Dolayısıyla Göktürk Anıtları Toplantısı" yapıldı ve milletler arası toplantıdaki bildiriler TDAY – Belleten 1993'te yayımlandı. Thomsen'in ilk bildirisinin ve eserinin tercümesi TDK tarafından **Vedat Köken**'e ısmarlanmış ve bu tercüme "Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü, İlk Bildiri – Çözülmüş Orhon Yazıtları" adıyla 1993'te yayımlanmıştır.

Osman F. Sertkaya'nın araştırma ve incelemelerini bir araya getiren "Göktürk Tarihinin Meseleleri" adlı eseri 1995'te yayımlayan TKAE'de 100. yıl çalışmalarına katılmış olur. 1990'dan sonra Türkiye'de başlıca **Kızlasov, Kormuşin, Sıdıkov** ve **Kokobayev**'in eserleri yayımlanmıştır.

Köktürk Alfabetinin Kökeni İle İlgili Olarak:

- Ya Pehlevi, Soğdak gibi İran yazıları aracılığıyla ya da doğrudan Arami kökenli olduğunu kabul edenler (Thomsen, Pedersen, Menges, Rona-Tas)
- Harflerin eski Türk damgalarından çıktığını kabul edenler (Aristov, Mallitskiy)
- Harflerin Türk damgalarından çıktığını; fakat Arami, Soğdak ve Pehlevi yazılarından da etkilendiğini ileri sürenler (Polivanov)
- Pehlevi kökenli olduğunu kabul edenler (Jensen)
- Part-Pehlevi kökenli olduğunu kabul edenler (Fevrier)
- Soğdak-Grek kökenli kabul edenler (Clauson).
- Türkler tarafından icat edildiğini ve ideogramlardan çıktığını kabul edenler (H. N. Orkun, A. C. Emre, A. Caferoğlu)
- Taklit yoluyla Türk icadı olduğunu kabul edenler (Guzev, Klyaştorniy)

Ahmet Caferoğlu, Savenkov'un dini jest ve semnoller teorisine Aristov, Polivanov gibi bilginlerin Türk damgaları teorisini birleştirerek Köktürk alfabesinin Türk kökenli olduğunu savunur.

Ona göre yazının gelişmesinde ilk basamak göz devresi ikinci basamak ise kulak devresidir. Köktürk harfleri de ikinci basamağa mensup olup yazı sanatının ses devresini temsil etmiş ve ayrıca kendi başına yeniden hece ve alfabetik gibi iki önemli tekamül devresini daha yaşamıştır.

Orhun Türkçesinin Başlıca Ses Özellikleri

1. Kelime içi ve sonundaki *d* ünsüzü korunmuştur.

Örn:
adak (ayak)
ked- (giy-)
tod- (doy-)

2. Kelime içi ve kelime sonu *b* ünsüzü korunmuştur.

Örn:
eb (ev)
sab (söz)
seb- (sev-)

3. Ön damak (ince) *ñ* (ny) ünsüzü korunmuştur.

Örn:
kony (koyun)
çıgany (fakir)
kanyu (hani)

4. *η* ünsüzünün *ğ* ve *g* ile nöbetleşmesi vardır.

Örn:
bardı - *η* - ız ~ bardıgız, öltü *η* ~ öltüg

5. Müstakil çıkma hali eki yoktur. –DA, hal eki hem çıkma hem de bulunma halini ifade eder.

Örn:
sab – da
bodun – ta
temir – de

6. Şimdiki zaman sıfat-fiili –ğmA ile kurulur.

Örn:
bar – ı – gma (varan, giden)
kör – ü – gme (gören)

7. Gelecek zaman sıfat fiilinin DAÇI ile kurulması vardır.

Örn:
kel – teçi (künler) "Gelecek günler"
öl – teçi (bodun) "Ölecek millet"

8. sık – sik gelecek zaman sıfat-fiili için de kullanılır.

Örn:
tut – sık (sab) "Tutulacak söz"
bar – sık (kişi) "Varacak adam"

9. –sAr eki zarf-fiil olarak da kullanılmıştır. Şart cümlesi olarak kullanılır. Sistemli şart kip çekimi yoktur.

Örn:
todsar sen (dosyan)
barsar sen (gitsen)

10. Kalınlık – incelik uyumu vardır. Düzlük – yuvarlaklık uyumu sağlam değildir.

KÜL TİĞİN ÂBİDESİ

METİN

Güney Yüzü

1. Tengri teg tengride bolmış Türk Bilge Kağan, bu ödke olurtum. Sabımın tüketi eşidgil. Ulayu ini yigünüm oğlanım biriki oğuşum bodunum, biriye şadpıt begler, yırıya tarķat buyruķ begler Otuz [Tatar...]

Tercüme

1. Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum. Sözüümü tamamıyla işit. Bilhassa küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Otuz Tatar...

<i>tengri</i>	Tanrı, yaratan; gök, sema <* <u>ten(i)r</u> - <u>ı</u> ^{1 2}
<i>teg</i>	Gibi manasında bir edattır. ³ < teg < deg
<i>tengride</i>	-de bulunma hali ekidir. ⁴
<i>bolmuş</i>	ol- fiili ile aynı anlamdadır. ⁵ < <u>bol</u> - <u>mış</u>
<i>Türk</i>	Millet, kavim adı; güç, kuvvet; güzel < <u>törü</u> - <u>k</u>

¹ Türkçede kelimeler çeşitli sebeplerle sıra değiştirirler. Sıra değişmesi demek ise ünlü yapısının değişmesi demektir. Kelimeler, kalınken ince inceyken kalın sıraya geçebilirler. Sıra değiştirme şu sebeplerle olur:

a. Sıra değiştiren kelimeyle birlikte kullanılan kelimenin sırası tesir ederek onu sıra değişikliğine uğratar. Teğri ile birlikte kullanılan ta'âla kalın sıradan bir kelimedir.

b. Türkçede ç ş y sesleri inceltici seslerdir. İçinde bu seslerden bulunan bazı kelimeler bu sıraya geçmiştir. Örn: biç > biç Bu kökten türeyen iki kelime yaşamaktadır. bıçkı ve bıçak

² * işareti olan tahliller izafidir, varsayımdır. -i vurgusuz orta hece ünlüsü düşmüştür.

³ Azerbaycan'da "kimi" şeklinde kullanılmıştır. Çağatay Türkçesinde ise "dik" şeklindedir.

⁴ Çıkma hali eki için de kullanılmıştır. Uygur Türkçesinde çıkma hali için yeni bir ek türetilmiştir.

⁵ Türkiye, Güney Azerbaycan, Irak, Suriye, Kıbrıs, Batı Trakya, Bulgaristan, Yugoslavya, Gagavuz, Romanya Türkçelerinde ol- şeklindedir. bol- daha eski ve bol > wol > ol şeklinden dönüşmüş olabilir.

<i>bilge</i>	Filozof, derin bilgili anlamındadır. ⁶ < <u>bil</u> - <u>ge</u>
<i>kağan</i>	Han, hükümdar anlamındadır. Kağan > Kağan * <u>ka</u> > <u>han</u> > han
<i>bu</i>	<i>İşaret sıfatıdır</i>
<i>ödke</i> ⁷	Zaman anlamındadır < <u>öd</u> ⁸ - <u>ke</u>
<i>olurtum</i>	Tahta oturmak kastedilir. ⁹ <* <u>ol</u> - <u>tur</u> -
<i>sabımın</i>	Söz anlamındadır. <u>sab</u> - <u>ı</u> - <u>m</u> - <u>ı</u> - <u>n</u>
<i>tüketi</i>	tüket- ve tüken- < <u>tüket</u> - <u>ı</u> ¹⁰ <u>tüke</u> - <u>ı</u> - > <u>tükel</u> - * <u>tüm</u> <* <u>tü</u> ¹¹ - <u>m</u> < <u>tü</u> - <u>k</u> - <u>e</u> - <u>t</u> - <u>ı</u>
<i>eşidgil</i>	İşit manasındadır. < <u>eşid</u> - <u>gil</u>
<i>ulayı</i>	Bilhassa, ilaveten < <u>ul</u> - <u>a</u> - <u>y</u> - <u>u</u> (ula-, ekle-)
<i>ini</i>	Küçük erkek kardeş ¹²
<i>biriki</i>	toplanmış, bir araya gelmiş, birikmiş < <u>bir</u> - <u>ı</u> - <u>k</u> - <u>ı</u>
<i>oğuşum</i>	oğul ile aynı kökten gelmiştir. < <u>oğ</u> - <u>u</u> - <u>ş</u>
<i>bodunum</i>	Boyların bir araya gelmesiyle oluşan kurum, topluluk < <u>bod</u> - <u>u</u> - <u>n</u> - <u>u</u> - <u>m</u>

⁶ Hem Eski Türkçe döneminde hem de günümüzde kişi adı olarak kullanılmaktadır.

⁷ Bu kelimenin kökü bugün Türkiye Türkçesinde öğle ve öğün kelimelerinde yaşamaktadır.

⁸ -d- ve -d'ler: önce d'ye sonra d, y ve z'ye dönüşmüşlerdir. Örn: adak > adak > ayak

Çuvaşça'da d > t olur. Örn: adak > atak

⁹ Eski Türkçede olur- <* ol - ur - ve

otur- <* ol - tur fiilleri vardı. Bunun gibi kelür- ve keltür- fiilleri de yer almaktadır. Bugünkü Türkçede t sesli şekilleri kalmıştır:

keltür > ketür > getir > getir

¹⁰ Anlamları aynı olduğu için aynı kökten türedikleri düşünülebilir. Şekli ortaklıklar da vardır.

¹¹ Bu kökün varlığı kabul edilmemektedir; fakat eski eserlerde bulunanlarla desteklenmemiştir, farazidir.

¹² yigün: Yeğen - oğlan: og(u)l - an > oglan - ı - m

Diğer akrabalık isimleri şöyledir:

siñi: küçük kız kardeş - aka: Büyük erkek kardeş

aba: Büyük kız kardeş

<i>biriye</i>	Biri (güney). Bugün beri şeklinde. <biri – y – e
<i>şadpıt</i>	(şadapıt) Büyük ihtimalle Soğdça, Sanskritçe veya Çince'den geçmiştir. Ünvanıdır (kral gibi). Bu ünvana sahip beyler protokolde güneye otururlar.
<i>begler</i>	(beyler) beg > bey
<i>yırıya</i>	Yırı (kuzey). < yırı – y – a
<i>tarkat</i>	Ünvanıdır. Protokoldeki yerleri kuzeydir. Tarkatlar, han sülalesinden gelmeyen ordu komutanlarıdır. -n > -t (Tarkan (tekil) > tarkat (çoğul)) Örn: tigin > tigit
<i>buyruk</i>	Vezir, nazır, yüksek memur < <u>buyur</u> – <u>uk</u>
<i>otuz</i>	Sayı ismi
<i>tatar</i>	Kavim ismi

2. ... Tokuz Oğuz begleri bodunı bu sabımın edgüti eşid kıtığdı tıngla: İlgerü kün togsık[k]a birigerü kün ortusıngaru kırıgaru kün batsıkınga yırıgaru tün ortusıngaru anda içreki budun [kop] m[ang]a k[örür]. [Bunç]a budun...

Tercüme

2. ... Dokuz Oğuz beyleri, millet! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle: Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tabidir. Bunca milleti...

<i>tokuz</i>	Sayı ismi (tokuz > dokuz)
<i>Oguz</i>	Boy ismi
<i>bodunı</i>	< <u>bodun</u> – <u>ı</u>
<i>edgüti</i>	(edgü ¹³ : iyi) iyice
<i>kıtığdı</i>	adamakıllı < <u>kat</u> – <u>ı</u> – <u>ğ</u> – <u>dı</u>

¹³ edgu > edgü > eygü > eyyü > eyü > eyi > iyi
edgüti kelimesi bugün iğreti kelimesinde yaşar.

<i>tingla</i>	dinlemek, tekil 2. şahıs emir kipi < t- > d- ve η > n ve a > e < <u>ting</u> – <u>la</u>
<i>ilgerü</i>	ileriye, doğuya < <u>il</u> – <u>gerü</u> ¹⁴
<i>kün</i>	Güneş; gündüz; 24 saatlik zaman dilimi ¹⁵
<i>toğsık[k]a</i>	Doğusuna < <u>toğ</u> – <u>sık</u> ¹⁶ – <u>ka</u>
<i>birigerü</i>	Güneyde < <u>biri</u> – <u>ge</u> – <u>rü</u>
<i>ortasıngaru</i>	ortasına (doğru) < <u>ortu</u> ¹⁷ – <u>sı</u> – <u>n</u> – <u>garu</u>
<i>kırıgaru</i>	batı, batıya doğru < <u>kırı</u> – <u>garu</u>
<i>batsıkınga</i>	batısına < <u>bat</u> – <u>sık</u> – <u>ı</u> – <u>n</u> – <u>ga</u>
<i>yırıgaru</i>	kuzeye, kuzeyde < <u>yırı</u> – <u>garu</u>
<i>tün</i>	gece
<i>anda</i>	kadar < * <u>a</u> – <u>n</u> – <u>da</u>
<i>içreki</i>	içindeki < <u>iç</u> – <u>re</u> – <u>ki</u>
<i>kop</i>	çok, hep ¹⁸
<i>m[ang]a</i>	bana < men – ge > menge ¹⁹ > maga ²⁰
<i>körür</i>	görmek, itaat etmek < * <u>kö</u> – <u>r</u> – <u>ür</u>
<i>bunça</i>	bunca, bu kadar < <u>bu</u> – <u>n</u> – <u>ça</u>

¹⁴ Eski Anadolu Türkçesinde bu ek –aru, –erü şeklindeydi.

¹⁵ kün > gün haline dönüşmüştür

¹⁶ -dık, -dik sıfat fiil eki ile karşılanabilir.

¹⁷ Vurgudan dolayı ortu > orta olmuştur.

¹⁸ Bugün, köp şeklinde Kazaklarda, Kırgızlarda vs. yaşamaktadır. kop > köp > hep

¹⁹ n ile g yan yana geldiğinden dolayı η ortaya çıkmıştır.

²⁰ η'nin kalınlaştırıcı etkisi ile

3. ... kop itdim. Ol amtı anyığ yok. Türk kağan Ötüken yış olursar ilte bung yok. İlgerü Şantung yazıka tegi süledim, taluyka kiçig tegmedim. Birigerü Tokuz Ersinke tegi süledim, Tüpütke kiçig [teg]medim. Kurıgaru Yinçü ög[üz]....

Tercüme

3. ... hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk kağanı Ötüken ormanında oturursa ilde sıkıntı yoktur. Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde dokuz Ersine kadar ordu sevk ettim, Tibete ulaşmama az kaldı. Batıda İnci nehrini geçerek...

<i>itdim</i>	düzene sokmak < <u>it</u> – <u>di</u> – <u>m</u>
<i>amti</i>	şimdi amti > emti > emdi > imdi
<i>anyığ</i>	kötü < ańıǵ
<i>Ötüken</i>	yer adı
<i>yış</i>	bozkır, orman
<i>olursar</i>	oturmak, oturursa < * <u>ol</u> – <u>ur</u> – <u>sar</u> ²¹
<i>ilte</i>	ülke, millet, devlet < <u>il</u> – <u>te</u>
<i>bung</i>	sıkıntı (anlam kayması)
<i>Şantung</i>	yer adı
<i>yazıka</i>	ova < * <u>yaz</u> – <u>z</u> – <u>ı</u> – <u>ka</u>
<i>tegi</i>	kadar edatı < <u>teg</u> – <u>i</u> ²²
<i>süledim</i>	asker, ordu sevk etmek ²³ < <u>sü</u> – <u>le</u> – <u>di</u> – <u>m</u>
<i>taluyka</i>	deniz, okyanus ²⁴

²¹ Bu ek Karahanlı döneminde düşmeye başlamıştır. -sar, zarf-fiil eki olarak kullanımında -dıkça -dikçe anlamı ile karşılanabilir.

²² n sesi ile yazılırsa “tegin” olur. Değın, bugüne kadar anlamlarına gelir.

²³ sü: asker, bugün subay ve subaşı kelimelerinde yer almaktadır.

<i>kiçig</i>	küçük ²⁵
<i>tegmedim</i>	< <u>teg</u> – <u>me</u> – <u>di</u> – <u>m</u>
<i>Tokuz Ersinke</i>	özel yer adı
<i>Töpütke</i>	Tibete < <u>töpüt</u> – <u>ke</u>
<i>Yinçü</i>	inci; yer adı; “İnci Nehri” Yinçü > inçü > incü > inci
<i>ögüz</i>	nehir
4. ... keçe	Temir kapiǵka tegi süledim. Yırıgaru Yir Bayırku yiringe tegi süledim. Bunça yirke tegi yorıtıM. Ötüken yışda yig idi yok ermiş. İl tutsıǵ yir Ötüken yış ermiş. Bu yerde olurup Tapǵaç budun birle ...
<i>keçe</i>	gece < <u>keç</u> – <u>e</u>
<i>Temir</i>	demin; özel isim temir > demür > demir
<i>ķapıǵka</i>	kapıya < * <u>ka</u> – <u>p</u> – <u>ı</u> – <u>ǵ</u> – <u>ka</u> ²⁶
<i>Yir Bayırku</i>	kavim adı (yer adı olarak)
<i>yiringe</i>	yerine < yir – i – ŋ – e ²⁷
<i>yirke</i>	yere < <u>yir</u> – <u>ke</u>
<i>yortıdım</i>	yorıt-: yürüt- < <u>yorı</u> ²⁸ – <u>t</u> – <u>dı</u> – <u>m</u>
<i>yig</i>	iyi
<i>idi</i>	hep / hiç (olumlu ve olumsuz cümlelerde)
<i>yok ermiş</i>	yokmuş < yok <u>er</u> – <u>miş</u>

²⁴ Uygur Türkçesinde “dalay” şeklindedir. Karahanlı Türkçesinde taluy > talu (seçkin, bilgili) halini almıştır.

²⁵ < kiçig – kiçi) zıttı olan büyük kelimesinden kaynaklanmıştır. Sebebi de büyük ve küçük kelimelerinin sürekli bir arada kullanılmasıdır.

²⁶ kapiǵ > kapu(u) > kapı (u): Telafi uzunluğu

²⁷ Aslı yir – i – ŋ – ge şeklindedir.

²⁸ yorı- > yoru- > yörü- > yürü-

olurup oturup
< ol - ur - u - p

5. ... tüzültüm. Altun kümüş işgiti kutay bungsuz ança birür. Tabğaç budun sabı süçig ağısı yımşak ermiş. Süçig sabın yımşak ağın arıp ırak budunuğ ança yağutır ermiş. Yağuru şonduğda kisre anyıg bilig anda öyür ermiş.

Tercüme

5. ... anlaştıım. Altını, gümüşü, ipeği ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş.

tüzültüm anlaştıım
< tüz - ü - ı - tü - m

altun altın

kümüş gümüş

işgiti ipek(i)

kutay ipekli

bungsuz sıkıntı(sız)
< bung - suz

ança bedava, öylece

Tabğac budun sabı Çin milletinin sözü

süçig tatlı; şarap (E.A.T.)
< sü - si - g²⁹

ağısı ipek kumaş(ı)
< ağı - s - ı

yımşak yumuşak
< yım³⁰ - (ı) - ş - a - k

sabın sözle
< sab - ı - n

ağın kumaşla
< ağı - n

arıp kandırıp (ar-)
< ar - ı - p

ırak uzak
< ıra - k

²⁹ > süçi > süci > süçig

³⁰ Günümüzde yummak (yımmak) ve yumruk.

bodunug milleti
bodun - u - g

yağutur yaklaştırıp (yağut-)
< * ya - đ - u - t - u - r

yağuru yakın
< * ya - đ - u - r - u

şonduğda kon-
< ko - n - duk - da

kisre sonra
< kis - re

bilig şey anlamında
bilig > biliv > bilüw > bilü

öyür ermiş öyür-: düşün-
< ö - y - ür er - miş

6. Edgü bilge kiçig edgü alp kiçig yoritmaz ermiş. Bir kişi yangılsar oğuşı bodunı bişükinge teçi kıdmaz ermiş. Süçig sabına yımşak ağısına arturup öküş Türk budun öltüğ. Türk budun ölsiking. Biriye şogay yış Töğültün ...

Tercüme

6. İyi bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde şogay ormanına, Töğültün

kiçig insanı, adamı
< kişi - g

alp cesur, kahraman

yoritmaz ermiş yürütmezmiş
< yori - t - maz er - miş

yangılsar yanılsa
< yang - ı - ı - sar

bişükinge akrabasına (soy, sop)
< bişük - ı - nge

kıdmaz ermiş barındırmazmış
< kıd - maz er - miş

arturup aldanıp (ar-: kan-)
< ar - tur - up

öküş çok (ökü-: çoğal-)
< ökü - ř

<i>ölsiking</i>	öleceksin < <u>öl</u> – <u>sik</u> – <u>i</u>
<i>Çoğay Yiş</i>	Çoğay ormanı
<i>Tögültün Yazı</i>	Tögültün ovası

7. ... yazı konayın tiser Türk budun ölsikig. Anda anyıg kişi ança boşgurur ermiş. İraq erser yablağ ağı birür, yağuk erser edgü ağı birür tip ança boşgurur ermiş. Bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yağuru barıp öküş kişi öltüg.

Tercüme

7. ... ovasına konayım dersen, Türk milleti, öleceksin! Orada kötü kişi şöyle öğretiyormuş; Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal var verir diyip öyle öğretiyormuş. Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına gidip, çok insan, öldün!

<i>konayın</i>	konayım < <u>ko</u> – <u>n</u> – <u>ayın</u>
<i>tiser</i>	ti-: de- < <u>ti</u> – <u>ser</u>
<i>başgurur ermiş</i>	öğretiyormuş < <u>baş</u> – <u>gur</u> – <u>ur</u> <u>er</u> – <u>miş</u>
<i>erser</i>	ise < <u>er</u> – <u>ser</u>
<i>yablağ</i>	kötü < <u>yab</u> – <u>la</u> – <u>k</u>
<i>yağuk</i>	yakın <* <u>ya</u> – <u>ğ</u> – <u>u</u> – <u>k</u> <u>er</u> – <u>ser</u>
<i>tip</i>	deyip < <u>ti</u> – <u>p</u>

8. Ol yirgerü barsar Türk budun ölteçi sen. Ötüken yir olurup arķış tirkış ısar neng benguğ yok. Ötüken yiş olursar benggü il tuta olurtaçı sen. Türk budun toķurķaķ sen. Açıķ tosık ömez sen. Bir todsar açıķ ömez sen. Antağınğın ...

Tercüme

8. O yere doğru gidersen, Türk milleti, öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiçbir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın. Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Açlık, tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin. Öyle olduğun ...

<i>ölteçi sen</i>	öleceksin < <u>öl</u> – <u>teçi</u> <u>sen</u>
<i>arķıs tirkis</i>	kervan, kafile anlam. ikileme
<i>ısar</i>	gönderirsen (ı-: gönder-) < <u>ı</u> – <u>sar</u>
<i>neng</i>	asla, hiç; nesne
<i>benguğ</i>	sıkıntı(n) < <u>bung</u> – <u>u</u> – <u>ğ</u> ³¹
<i>benggü</i>	sonsuz, ebedi, daimi < <u>beng</u> – <u>gü</u>
<i>tuta</i>	tut(arak) < <u>tut</u> – <u>a</u>
<i>olurtaçı</i>	oturacak(sın) < <u>olur</u> – <u>taçı</u> <u>sen</u>
<i>toķurķaķ</i>	tokluk < (<u>to</u> – <u>d</u>) < <u>to</u> – <u>k</u> – <u>u</u> – <u>rka</u> – <u>k</u>
<i>açıķ</i>	açlık < <u>aç</u> – <u>sık</u>
<i>tosık</i>	tokluk < <u>to</u> – <u>sık</u>
<i>ömez sen</i>	düşünmezsin < <u>ö</u> – <u>mez</u> <u>sen</u>
<i>todsar</i>	dosya(n) < <u>to</u> – <u>d</u> – <u>sar</u>
<i>antağınğın</i>	öyle olduğun (anta: öyle) <* <u>a</u> – <u>n(i)</u> + <u>teğ</u> ³² <* <u>a</u> – <u>n</u> – <u>t</u> – <u>antağ</u> – <u>ı</u> – <u>ng</u> – <u>ı</u> – <u>n</u>

9. ... üçün igidmiş kağanınğın sabın almatın yir sayu bardıg. Kop anda alkıntıg, arılıg. Anda ķalmışı yir sayu ķop toru ölü yoriyur ertig. Tengri yarlıķaduķın üçün [ö]züm ķutum bar üçün Kağan olurtum. Kağan olurup ...

Tercüme

9. için, beslemiş olan kağanının sözünü almadan her tarafa gittin. Hep oralarda mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanınla

³¹ Teklik ve çokluk ikinci şahıs iyelik eklerinde *ğ* ve *g* nöbetleşmesi olmaktadır.

³² anteg = antağ (sıra değiştirme)

her yere hep zayıflayarak, ölecek yürüyordun. Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için, kağan oturdum. Kağan oturup

<i>üçün</i>	için (uç: sebep) < <u>uç</u> - <u>ü</u> - <u>n</u> ³³
<i>igidmiş</i>	beslemiş(igid- > egid* > eğit-) < <u>ig</u> - <u>i</u> - <u>d</u> - <u>miş</u>
<i>kağanının</i>	kağanının < <u>kağan</u> - <u>i</u> - <u>ng</u> - <u>i</u> - <u>n</u>
<i>almatın</i>	almadan < <u>al</u> - <u>ma</u> - <u>tın</u>
<i>sayu</i>	sayı; her ³⁴ < <u>say</u> - <u>u</u>
<i>bardıg</i>	git(tin) < <u>bar</u> - <u>dı</u> - <u>ğ</u>
<i>alkıntıg</i>	mahvol(dun) < <u>alk</u> - <u>i</u> - <u>n</u> - <u>tı</u> - <u>ğ</u>
<i>arıltıg</i>	yok edil(din) < <u>arı</u> - <u>i</u> - <u>tı</u> - <u>ğ</u>
<i>kalmışı</i>	kalan(ın) < <u>kal</u> - <u>miş</u> - <u>i</u>
<i>toru ölü</i>	zayıflayarak, ölecek < <u>tor</u> - <u>u</u> - <u>öl</u> - <u>ü</u>
<i>yoryur ertig</i>	yürüyor idin < <u>yori</u> - <u>y</u> - <u>ur</u> - <u>er</u> - <u>ti</u> - <u>g</u>
<i>yarlıkaduğın</i>	buyur(duğu) < <u>yar</u> - <u>(i)</u> - <u>i</u> - <u>k</u> - <u>a</u> - <u>duk</u> - <u>i</u> - <u>n</u>
<i>özüm</i>	kendim (öz: dönş. zamiri) < <u>öz</u> - <u>ü</u> - <u>m</u>
<i>kutum</i>	kut: talih; saadet; devlet < <u>kut</u> - <u>u</u> - <u>m</u>

³³ ç'nin inceltici tesiri ile sıra değiştirmiştir: uçun > üçün. Daha sonrasında düzleşme görülmüştür: üçün > için. Takip edilebilen dönemde "ü"lü kullanım yoktur.

Türkçede edatlar isimlere çoğunlukla hal ekleriyle ve Türkiye Türkçesinde zamirler, edatlara ilgi hali ekiyle bağlanır.

Örn: senin için > sen - in için

senin kadar > sen - in kadar

Eski Türkçede için edatı yönelme hali ekiyle bağlanırdı.

³⁴ yir sayu: her yer; ay sayu: her ay

10. ... yok çıgany budunug kop kubratdım. Çıgany budunug bay kıldım. Az budunug öküş kıldım. Azu bu sabmıda igid bar gu? Türk begler budun bunu eşiding. Türk [buduntı]rip il tutsıkingın bunda urtum. Yangılıp ölsıkingın yime ...

Tercüme

10. ... aç, yoksul milleti hep toplattım. Yoksul milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa, bu sözümde yalan var mı? Türk beyleri, milleti, bunu işitin ! Türk milletini toplayıp il tutacağını burda vurdum. Yanılıp öleceğini yine...

<i>çıgany</i>	fakir
<i>bodunuğ</i>	millet(i) < <u>bodun</u> - <u>u</u> - <u>ğ</u>
<i>kubratdım</i>	toplat(tım) < <u>kubra</u> - <u>t</u> - <u>dı</u> - <u>m</u>
<i>bay</i>	zengin
<i>azu</i>	yoksa, acaba (cümle baş. edt.)
<i>igid</i>	yalan
<i>gu</i>	soru eki
<i>bunu</i>	bunu < <u>bu</u> - <u>nı</u>
<i>eşiding</i>	işitin < <u>eşid</u> - <u>i</u> - <u>ng</u>
<i>tirip</i>	toplayıp < <u>tir</u> - <u>i</u> - <u>p</u>
<i>tutsıkingın</i>	tutacağını < <u>tut</u> - <u>sık</u> - <u>i</u> - <u>ng</u> - <u>i</u> - <u>n</u>
<i>ölsıkingın</i>	öleceğini < <u>öl</u> - <u>sık</u> - <u>i</u> - <u>ng</u> - <u>i</u> - <u>n</u>
<i>yime</i>	yine < <u>yi</u> - <u>me</u>

11. ... bunda urtum. Neng neng sabım erser benggü taşka urtum. Angar körü biling. Türk amtı budun begler bödke körügme begler gü yangıltaçı siz? Men b[enggü taş tokıtdım ... Tabglaç kağanda bedizçi kelürtüm, bedizet[t]im. Mening sabımın simadı.

Tercüme

11. ... burda vurdum. Her ne sözüm varsa ebedi taşa vurdum. Ona bakarak bilin. Şimdiki Türk milleti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı yanılacaksınız? Ben ebedi taş yonturdum ... Çin kağanından resimci getirdim, resimlettim. Benim sözümü kırmadı.

<i>neng neng</i>	ne, nesne, şey < <u>ne</u> – <u>ng</u> (pekiştirme)
<i>benggü</i>	ebedi, ölümsüz
<i>taşka</i>	taşa < <u>taş</u> – <u>ka</u>
<i>erser</i>	er-: ulaş- olarak kullanılmıştır
<i>angar</i>	ona < * <u>a</u> – <u>n</u> – <u>gar</u>
<i>körü</i>	görerek, bakarak < <u>kö</u> – <u>r</u> – <u>ü</u>
<i>bilang</i>	bilin
<i>amtı</i>	şimdi(ki)
<i>bödke</i> ³⁵	bu zaman(d)a < <u>bu</u> + <u>öd</u> – <u>ke</u>
<i>tokıtdım</i>	tokıt-: yonttur-, dokut- < <u>tok</u> – <u>ı</u> – <u>t</u> – <u>dı</u> – <u>m</u>
<i>bedizçi</i>	resimci, ressam < <u>bediz</u> – <u>çi</u>
<i>kelürtüm</i>	getirttim < <u>kel</u> – <u>ür</u> – <u>t</u> – <u>ü</u> – <u>m</u>
<i>bedizettim</i> ³⁶	resimlettim < <u>bedize</u> – <u>t</u> – <u>ti</u> – <u>m</u>
<i>mening</i>	benim < <u>men</u> – <u>ing</u>
<i>sımadı</i>	kırmadı < <u>sı</u> – <u>ma</u> – <u>dı</u>

12. Tabğaç kağaning içreki bedizçiğ ıtı. Angar adınçığ bark yaraturtum. İçin taşın adınçığ bediz urturtum. Taş tokıtdım. Köngülteki sabımın u[r]turtum ... On Ok oğlın]a tatinga tegi bunu körü biling. Benggü taş

Tercüme

³⁵ Ses düşmesi olmuştur. Örn: anı + teg > anteg gibi

³⁶ bedize- > beyize- > beyze- > beze-

12. Çin kağanının maiyetindeki resimciyi gönderdi. Ona bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim vurdurdum: Taş yonturdum. Gönüldeki sözümü vurdurdum ... On ok oğluna, yabancına kadar bunu görüp bilin. Ebedi taş

<i>içreki</i>	maiyetindeki < <u>iç</u> – <u>re</u> – <u>ki</u>
<i>ıtı</i>	gönderdi < <u>ı</u> – <u>tı</u>
<i>angar</i>	< * <u>a</u> – <u>n</u> – <u>gar</u>
<i>adınçığ</i>	fevkalade, bambaşka < <u>ad</u> – <u>ı</u> – <u>n</u> – <u>çığ</u>
<i>yaraturdum</i>	yaptırdım < <u>yatar</u> – <u>ur</u> – <u>du</u> – <u>m</u>
<i>taşın</i>	dışına < <u>taş</u> – <u>ı</u> – <u>n</u>
<i>köngülteki</i>	könüldeki < <u>köngül</u> – <u>te</u> – <u>ki</u>

13. ... tokıtdım. b[u ... il] erser, ança tağı erig yirte irser, ança erig yirte benggü taş tokıtdım, bitid[d]im. Anı körüp ança biling. Ol taş [...]dım. Bu bitig bitigme atısı Yol[[]uğ T[igin].

Tercüme

13. yonturdum ... İl ise, şöyle daha erişilir yerde ise, işte öyle erişilir yerde ebedi taş yonturdum, yazdırdım. Onu görüp öyle bilin. Şu taş ... dim. Bu yazıyı yazan yeğeni Yollug Tigin.

<i>ança</i>	şöyle < <u>a</u> – <u>n</u> – <u>ça</u>
<i>erig</i>	erişilir < <u>er</u> – <u>i</u> – <u>g</u>
<i>bitiddim</i>	yazdırdım < <u>bit</u> – <u>i</u> – <u>d</u> – <u>dı</u> – <u>m</u>
<i>bitig</i>	< <u>bit</u> – <u>i</u> – <u>g</u>
<i>bitig bitigme</i>	bu yazıyı yazan
<i>atısı</i>	yeğeni < <u>atı</u> – <u>sı</u>